

Людмила Сіньова,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри трудового права та
права соціального забезпечення

Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 349.3:316.342.6-053.9:364.65(477) «20»

Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії

У всьому світі 1 жовтня відзначається Міжнародний день людей похилого віку, проголошений Генеральною Асамблеєю ООН, а в Україні це також і День ветерана. На шляху інтеграції України до Європейського Союзу одним із пріоритетних завдань держави є забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, які визначені Основним Законом України та наближення стандартів життя до європейських. Україна проголосила себе соціальною державою, що зобов'язує її здійснювати політику, спрямовану на забезпечення належного рівня життя людини та задоволення основних життєвих потреб усіх соціальних верств і груп населення задля утвердження у суспільстві соціальної справедливості.

Вагомий внесок у вивчення особливостей правового статусу громадян похилого віку за сучасних соціально-економічних умов зробили такі вчені як В. С. Андреев, В. М. Андрієв, Н. Б. Болотіна, О. М. Ганечко, М. І. Іншин, О. Л. Кучма, Л. Ю. Малюга, С. М. Прилипко, Б. І. Сташків, О. В. Тищенко, В. І. Щербина, О. М. Яро-

шенко та ін. На сьогодні існує ціла низка проблем у сфері правового регулювання статусу громадян похилого віку. Важливість такого наукового дослідження зумовлюється сучасними невідпинними тенденціями старіння населення, що є однією з глобальних проблем сучасного світу.

Старіння є невід'ємним елементом розвитку особистості. В онтогенезі людини виділяють періоди дитинства, юності, зрілості та старості. Межа між періодом зрілості та початком старості майже невідчутна, що обумовлює розбіжності у визначенні віку, з якого починається старість [1]. Старість – це період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим послабленням діяльності організму; похилий вік когось-небудь; протилежне молодість [2]. Психологи розглядають похилий вік як кризовий період, пов'язаний з адаптацією до нових соціальних умов, як стадія переходу від зрілості до власної старості [3, с. 7, 8]. Старість (у психології) – це заключний період людського життя, умовний початок який пов'язаний з відходом людини від безпосередньої

участі у продуктивному житті суспільства. Хронологічне визначення межі, що відокремлює старість від зрілого віку, не завжди виправдано через величезні індивідуальні відмінності в появі ознак старіння. Ці ознаки виражаються в поступовому зниженні функціональних можливостей людського організму. Однак крім прогресуючого послаблення здоров'я, занепаду фізичних сил, старість характеризується власне психологічними змінами, такими, як, наприклад, інтелектуальний та емоційний відхід у внутрішній світ, в переживання, пов'язані з оцінкою і осмисленням прожитого життя [4].

Психологи аспект старіння розглядають стосовно до сенсорно-перцептивної та інтелектуальної сфер, до характеристик особистості, динаміці творчої продуктивності. При визначенні похилого віку в якості найбільш істотної ознаки служить соціально-економічний «порог» – вихід на пенсію, зміна джерела доходу, зміна соціального статусу, звуження кола соціальних ролей [4]. Період старіння часто називають геронтогенезом (грец. *Geron* – стара людина і *genesis* – походження). Це особливий період в житті людини, коли особа потребує надзвичайної уваги, підтримки, турботи зі сторони суспільства [5, с. 126].

Старість, як соціальний ризик, виражається в тому, що у людини, яка досягла певного віку, знижуються природні функції організму, що проявляється в ослабленні розумових здібностей, уповільненні реакції, погіршенні пам'яті, фізичної слабкості, погіршення зору тощо. Дослідження доводять, що ступінь старіння суттєвим чином залежить від різноманітних соціальних чинників: а) різниці у рівні та якості життя міського й сільського населення; б) належності до певної соціальної групи; в) ставлення особи до свого здоров'я; г) особливості харчування тощо. Фізіологічний та медико-біологічний стан визначається інди-

видуальними темпами старіння організму, психологічний – самооцінкою особи [6, с. 437].

Відповідно до класифікації Європейського регіонального бюро ВООЗ літній вік триває у чоловіків з 61 до 74 років, у жінок – з 55 до 74 років, з 75 років настає старість. Люди старше 90 років вважаються довгожителами, 65-річний рубіж нерідко виділяється особливо, так як в багатьох країнах це вік виходу на пенсію. Міжнародний день людей похилого віку – це привід до роздумів щодо подальшої долі людства, його культури, взаємозв'язку поколінь. За міжнародною класифікацією, особою похилого віку вважається той, хто досяг 65 років, а таких у світі нині понад 640 мільйонів, тобто майже кожна десята людина на Землі. Як зазначають вчені до 2050 року число їх у багатьох розвинених країнах збільшиться вдвічі, а загальна кількість складе 2 мільярди осіб.

Як зазначає Д. І. Фельдштейн, саме зараз ламаються колишні уявлення про старість. Дедалі очевиднішим стають можливості подовження людського життя, в тому числі і за рахунок внутрішнього саморозвитку самого індивіда. Більш того, діяння літньої людини можуть направлятися не тільки на передачу досвіду, естафети в майбутнє. Існує поза межний резерв розвитку, коли людина, йдучи по старості з життя, залишає свої думки, справи незакінченими, що не є зупиненими. Це той резерв, який може і повинен бути використаний для розвитку людини протягом всієї життєвої дистанції. У зв'язку з цим старість як період розвитку має майбутнє, що активно проявляється в тенденції гуманного ставлення до старості – не в поблагливі, а в повазі і захопленні [4].

Вчений Ю. Р. Мацкевич наголошує, що старіння населення – це одна з найсерйозніших проблем сучасного світу. Проте у високорозвинених країнах присутність у суспільстві старих людей розглядається не як тягар, а як позитивний фактор.

Створення сприятливих умов для людей похилого віку, прояв особливої уваги до їх потреб повинно стати основною метою держави, яка прагне забезпечити стійкий соціальний розвиток [7, с. 50]. Зазначимо, що за прогнозами організації Help Age International, до 2050 року 21% населення світу складатимуть люди, старші за 60 років [8]. Таким чином, від рівня соціального захисту населення, який є важливою ознакою розвитку й соціальної стабільності будь-якого суспільства залежить соціальна безпека не тільки окремої особи, а й держави. Вітчизняна система соціального захисту населення має бути об'єктивною необхідністю та охоплювати багато аспектів людського життя: забезпеченням добробуту сімей, сприянням дітонародженню, захисту громадян похилого віку, інвалідів, пенсіонерів, якісним станом охорони здоров'я та довкілля, регулюванням ринку праці, стимулюванням освіти та захисту прав споживачів тощо.

Основу правового статусу громадян похилого віку в Україні складають конституційні права і свободи людини і громадянина. Конституція України розширила і поглибила зміст правового статусу громадянина у соціальній сфері, уніфікувала поняття права громадян на соціальний захист, створила необхідні передумови для подальшого розвитку законодавства про соціальну захищеність громадян. Нині склалася певна система міжнародних актів, які містять правові норми, соціальні стандарти у сфері соціального захисту громадян похилого віку. За юридичними ознаками такі акти поділяються на декларації, конвенції, проекти міжнародних організацій, міждержавні угоди. Норми таких актів мають різну юридичну силу: одні мають силу рекомендацій, встановлюють бажаний напрям діяльності, другі зобов'язані контролювати та нести відповідальність за виконання. Чимало міжнародних стандартів соціального захисту містяться у актах –

Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Європейській соціальній хартії та інших документах.

Одним із важливих напрямів соціальної політики держави є розробка та прийняття законодавчих актів щодо соціального захисту літніх людей, які спрямовані на підтримку громадян похилого віку та повернення їх до самостійного життя. До них зокрема, належать такі Закони України: «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ [9], який визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

В законодавстві України відсутнє визначення поняття «престарілий», через що громадяни, які доглядають за такими людьми, відчувають труднощі з нарахуванням та отриманням пенсії. На покращення цієї ситуації спрямований Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення правових норм, що врегульовують питання визначення категорій осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню» від 19 квітня 2016 року № 1109-VII [10]. Верховна Рада прийняла закон про врегулювання питання надання пенсії громадянам, які доглядають за особами похилого віку, внесенням поправок до законів «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», які

передбачають заміну терміна «престарілий» на «особа похилого віку».

Згідно ст. 11 ч. 14 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 р. № 1058-IV [11]. особи, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню один з непрацюючих працездатних батьків, усиновителів, опікун, піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, а також непрацюючі працездатні особи, які здійснюють догляд за інвалідом I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, тому такі непрацюючі працездатні особи отримують допомогу або компенсацію відповідно до законодавства.

Варто зазначити, що громадянам, які виходять на пенсію, повернено право подавати для нарахування пенсії довідку про доходи за будь-які 60 місяців поспіль до 30 червня 2000 року. Таке право українці мали до 1 січня 2016 року, а з 1 січня для нарахування пенсії використовувалися дані про зарплату з 2000 року. Це призводило до того, що пенсіонери, яким пенсії призначалися до 31 грудня 2015 року, і ті, кому пенсії призначалися після 1 січня 2016 року, могли отримати за інших рівних умов різну пенсію. Отже, громадяни, які доглядають за такими людьми, не будуть відчувати труднощів з нарахуванням та отриманням пенсії [12]. Згідно із Законом України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 року № 3721-XII [9] особа похилого віку – це людина, яка досягла пенсійного віку або до його досягнення залишилося менш як півтора року.

Слід звернути увагу, що в Україні кожен 5 мешканець – це особа похилого віку, шоста їх частина самотні люди. Половині із самотніх

людей потрібна допомога в повсякденному житті, особливо сьогодні, коли для багатьох пенсіонерів основним джерелом існування є пенсія, розмір якої не забезпечує нормального життя. Багато літніх людей в Україні страждають від незадовільних житлових умов. Однією з найбільш проблем, що безпосередньо торкаються всіх без винятку людей похилого віку, є недоступність адекватного медичного обслуговування. Ціни на ліки стають практично недоступними для людей з низькими доходами, якими є переважна більшість пенсіонерів. Утім, з 1 грудня 2016 року має збільшитись мінімальна пенсія, яка буде складати 1247 грн., що на 117 гривень більше, ніж зараз. Фахівці Міністерства фінансів прогнозують, що соціальні стандарти зростатимуть і наступного року, що мінімальна пенсія і прожитковий мінімум наступного року збільшаться всього двічі: з 1 травня 2017 року – до 1312 грн.; з 1 грудня 2017 року – до 1373 грн. В цілому, по прогнозах Міністерства фінансів, мінімальна пенсія впродовж наступного року виросте в середньому на 10% [13].

Спеціальними суб'єктами, які отримують соціальне забезпечення, є фізичні особи, для яких отримання соціального забезпечення залежить від наявності спеціального правового статусу. До них належать інваліди та ветерани війни, учасники бойових дій, реабілітовані репресовані громадяни, жертви нацистських репресій тощо. Виникнення спеціального правового статусу цих осіб пов'язане з наявністю відповідних юридичних фактів: виконання цими особами обов'язків, які мають важливе значення для держави або заподіяння шкоди цим особам внаслідок військових конфліктів тощо. Права та обов'язки, що формують спеціальний правовий статус цих осіб, існують додатково до загального правового статусу. Спеціальний правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення потребує його

обов'язкового підтвердження для реалізації прав, які складають зміст цього статусу. Способом підтвердження може бути отримання відповідного посвідчення або іншого документа, що засвідчує спеціальний правовий статус, на підставі якого надаються відповідні пільги і компенсації [14, с. 64-65].

Україна – одна з найбільш постраждалих європейських країн в роки Другої світової війни. Відповідно турбота про ветеранів є важливим чинником, об'єднуючим країни і народи. Питання підтримки гідної соціальної забезпеченості учасників і інвалідів Другої світової війни постійно знаходяться у полі зору держав. Хоча вітчизняне законодавство проголошує принципи необхідності першочергового соціального захисту громадян похилого віку, однак їх реальне становище в Україні далеке від ідеалу. Основні проблеми їх соціального захисту пов'язані з необхідністю реалізації підвищення рівня життя, раціоналізацією соціальної політики, забезпеченням сприятливих умов, належним фінансуванням програм з соціального забезпечення. Вирішення вказаних проблем є надзвичайно важливим завданням, що спрямоване, перш за все, на формування у цієї категорії осіб почуття гордості за високу суспільну оцінку,

підвищення та зростання матеріального добробуту осіб, які постраждали під час Другої світової. Отже, в цей день і не тільки є можливість нагадати всім про людський обов'язок бути турботливими і милосердними до найповажнішої частини суспільства. Повага, глибока пошана та турбота про громадян похилого віку, ветеранів та інвалідів необхідна кожної хвилини за їхню багаторічну працю, досвід, знання, вміння, мудрість. Це покоління тих, хто вистояли на фронті і зробили найбільший внесок у розгромі окупаційному режиму Німеччини.

Міжнародний день людей похилого віку та День ветерана покликаний висловити подяку особам старшого віку за їх внесок у розвиток людського потенціалу та економіки, звернути увагу суспільства на проблеми глобального постаріння населення. Таким чином, держава має виступати гарантом одним із учасників правовідносин соціального захисту цієї категорії осіб та за допомогою системи державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій забезпечувати реалізацію прав та обов'язків громадян у відповідності до державної політики, яку вона провадить у життя країни.

Список використаних джерел

1. *Старість і старіння як соціальні феномени* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://ua-com/%D0%A1%D1%82%>
2. *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980)* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/staristj>
3. *Порсева Х. О.* Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Христина Олегівна Порсева. – К., 2005. – 21 с.
4. *Єрмолаєва М. В.* Психологія розвитку. Методичний посібник для студентів заочної та дистанційної форм навчання / М. В. Єрмолаєва // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://medbib.in.ua/obschaya-harakteristika-vozzrasta-42057.html>
5. *Тищенко О. В.* Соціальна робота та права людини: навчальний посібник / О. В. Тищенко. – К.: ВГЛ «Обрії», 2010. – 240 с.
6. *Хапланова Є. М.* До визначення поняття «соціальний захист осіб похилого віку» / Є. М. Хапланова // Форум права. – 2008. – № 1. – С. 437.

7. *Мацкевич Ю. Р.* Зарубіжний досвід соціальної роботи з людьми похилого віку / Ю. Р. Мацкевич // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – № 2. – С. 47-52.

8. *Людям похилого віку найкраще живеться у Норвегії, Швеції та Швейцарії, – рейтинг*// [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zik.ua/ua/news/2014/10/01/lyudyam_pohylogo_viku_naykrashche_zhyvetsya_u_norvegii_shvetsii_ta_shveycarii_reyting_528151

9. *Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні* : Закон України від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ // Відомості Верховної Ради України від 25.01.1994 р., № 4, стаття 18.

10. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення правових норм, що врегульовують питання визначення категорій осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню* : Закон України від 19.04.2016 № 1109-VIII // Відомості Верховної Ради – 2016., № 21, стор. 10, стаття 411.

11. *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування* : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1058-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 49-51, ст. 376.

12. *Рада врегулювала питання пенсій громадянам, які доглядають за особами похилого віку*// [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://health.unian.ua/country/1323651-rada-vregulyovala-pitannya-pensiy-gromadyanam-yaki-doglyadayut-z-osebami-pohilogo-viku.html>

13. *Як зростатимуть пенсії українців* // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://www.facepnews.ua/news/2016/336152/>

14. *Право соціального забезпечення України*: Навчальний посібник / За ред. П. Д. Пилипенка. – К.: Істина, 2007. – С. 64-65

Сіньова Л. М. Соціальне забезпечення людей похилого віку в Україні: сучасні реалії

Стаття присвячена до Міжнародного дня людей похилого віку, а в Україні і День ветерана. В статті проаналізовано сучасний стан громадян похилого віку в Україні, окреслено шляхи подолання бідності та виявлено проблеми в діяльності держави в сфері соціального забезпечення усіх соціальних верств і груп населення задля утвердження у суспільстві соціальної справедливості.

Ключові слова: бідність, безробіття, громадяни похилого віку, старість, соціальний захист, соціальне забезпечення.

Сіньова Л. Н. Социальное обеспечение пожилых людей в Украине: современные реалии

Статья посвящена к Международному дню людей преклонных лет, а в Украине и День ветерана. В статье проанализировано современное состояние граждан преклонных лет в Украине, очерченно пути преодоления бедности и обнаружены проблемы в деятельности государства в сфере социального обеспечения всех социальных слоев и групп населения ради утверждения в обществе социальной справедливости.

Ключевые слова: бедность, безработица, граждане преклонных лет, старость, социальная защита, социальное обеспечение.

Sinova L. Social welfare of older people in Ukraine: current realities

The article is devoted to the International Day of Older Persons, as well as Veterans Day in Ukraine. The actual situation of older persons in Ukraine has been analyzed, the ways to overcome poverty have been also determined and problems within government activity in the field of social maintenance all the sections of the population for reaching social justice are also have been detected.

Key words: poverty, unemployment, older persons, old age, social protection, social maintenance.